

УДК 338.246:339

Маслак П.В.,
к.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту організацій
Житомирський національний агроекологічний університет

РЕФОРМУВАННЯ ПІДТРИМКИ АГРОПРОДОВОЛЬНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Головним завданням агропродовольчого комплексу, як провідного сектору економіки України, є забезпечення продовольчої безпеки держави на рівні, що забезпечує потреби населення в продуктах харчування не менше 80% від раціональних норм споживання за рахунок власного виробництва, та ефективне використання експортних можливостей збуту лишків продовольства.

Частка агропродовольчого комплексу у ВДВ країни становить 11-12% - більше ніж металургії, машинобудування і будівництва разом узятих. Визначальним є соціальне значення галузі як економічної бази для забезпечення життєдіяльності третини населення країни та незамінного виробника продуктів харчування і сировини для промисловості. Одне робоче місце у сільському господарстві дає змогу організувати близько 10 робочих місць, а вироблена 1 гривня – одержувати понад 12 гривень продукції в інших галузях; сільські території є місцем оздоровлення жителів країни, а сільське населення – оберегом національних звичаїв і традицій.

У країнах з ринковою економікою саме ці фактори враховуються при розбудові ефективних відносин розподілу, які займають ключове місце у відтворювальних процесах. В українському ж суспільстві, як і в органах державної законодавчої і виконавчої влади, розуміння важливості забезпечення пріоритетності розвитку сільського господарства і сільських територій утверджується надто повільно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам державного регулювання агропродовольчого сектора присвячено праці українських науковців П. Гайдуцького, М. Дем'яненка, І. Демчак, С. Зорі, М. Кропивка, В. Онегіної, Б. Супіханова, Н. Феценко, О. Шубравської. Дослідженню конкретних напрямів державного регулювання агропродовольчого сектора в період його реформування, структурної перебудови та вдосконалення системи управління АПК присвячені роботи економістів-аграрників В. Андрійчука, В. Бойка, П. Гайдуцького, С. Дем'яненка, Й. Завадського, М.Гладія, В.Зіновчука, М.Калінчика, А.Лісецького, Ю.Лупенка, М.Маліка, В.Месель-Веселяка, Л.Молдаван, Т.Мостенської, О.Онищенко, М.Орлатого, Б.Пасхавера, Г.Підлісецького, І.Прокопи, М.Пугачова, В.Рябокона, П.Саблука, В.Ситника, В.Трегобчука, М.Федорова, О.Шестопаля, О.Шпичака та ін.

Однак питання теоретичного обґрунтування напрямів державного втручання у сільське господарство в дослідженнях науковців залишаються недостатньо розробленими.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження доцільності реформування регуляторної політики у сільському господарстві України, яка є складовою реформування державної системи загалом.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішити такі завдання:

– дослідити особливості розвитку державного регулювання і підтримки агропродовольчого сектора в умовах ринку.

– запропонувати напрями державної підтримки агропродовольчого сектора економіки;

Об'єктом дослідження обрано систему і функції державного регулювання аграрного виробництва України у трансформаційний період його розвитку.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання соціально-економічних явищ, теорія перехідної економіки, комплексний підхід до аналізу проблем ринкової трансформації суспільних відносин, осмислення тенденцій щодо регіоналізації та глобалізації товарних ринків з допомогою сучасних ідей і напрацювань провідних економічних шкіл, а також праць вітчизняних і зарубіжних вчених з питань державного регулювання аграрного виробництва сталих економічних систем.

Дослідження ґрунтується на всебічному аналізі процесу державного регулювання аграрного виробництва, сумісності його елементів із законами ринкової економіки та соціально-економічних наслідків функціонування OEM розвитку сільського господарства у період його ринкової трансформації.

Застосовано історико-економічний метод при аналізі еволюції теорій державного регулювання економіки, дослідженні процесу розвитку аграрної політики щодо сільськогосподарських підприємств, особистих господарств населення, у сфері формування економічної культури селян і становлення кооперативних відносин на селі.

Використано структурно-функціональний метод при дослідженні OEM як структурно відокремленої цілісної системи аграрних відносин, в якій кожен елемент має своє функціональне призначення, узагальненні практики регулювання сільського господарства у трансформаційний період і визначенні економічних функцій держави з метою формування ринкового середовища та засад сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна відноситься до країн з найнижчим рівнем державної підтримки умов відтворення у сільському господарстві з розрахунку на 1 га ріллі. Як

наслідок, господарства переходять на моновиробництво окупної, як правило, експортоорієнтованої продукції, руйнуються сівозміни, деградують ґрунти. Значна частина працездатного населення витісняється з сільськогосподарських підприємств в особисті селянські господарства. Посилюються безробіття та міграційні процеси. За межею бідності перебуває 17,1% сільських домогосподарств, частка селян із доходами нижче прожиткового мінімуму складає 42,7%. Рівень оплати праці у сільському господарстві на 40% нижчий середнього по економіці [8, с.126]. У 14 тис. сільських населених пунктів (49%) відсутні будь-які виробничо-управлінські підрозділи. Інвестиції на розвиток соціальної сфери села становлять лише 7,6 млрд. грн./рік, що набагато нижче потреби в них.

Такий стан приховує в собі надзвичайно велику соціальну небезпеку. Руйнуються традиційні життєві устої та цінності, безробіття та бідність стають спадковими.

Призупинення негативних руйнівних процесів можливе лише за умови ефективно функціонуючого та соціально-орієнтованого сільського господарства, яке забезпечує зайнятість більшості сільських жителів і є основним джерелом їх доходів та надходжень в місцеві бюджети [12, с.205].

Звідси, місією агропродовольчого комплексу України проголошується - забезпечити продовольчу безпеку держави, вивести Україну в число найбільш розвинених в аграрному відношенні країн світу та створити економічну базу для підвищення добробуту сільських жителів та розвитку сільських територій.

Проголошена надважлива місія може бути виконана лише за умови розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва.

Проте саме сільське господарство з року в рік знаходиться фактично на межі лише простого відтворення через невідлагоджені міжгалузеві економічні відносини у державі. У 2001-2008 роках середня норма прибутку на вкладений капітал становила у сільському господарстві 1,3%, у промисловості - 8,0%, у банківській сфері - 14,3%. У період фінансової кризи нижча норма прибутку була лише у будівництві. І будівництво зупинилось. Сільськогосподарське ж виробництво зупинити неможливо. Тому за сучасного стану речей село, поступово деградуючи, виступає донором інших галузей економіки та міст країни - через відтік капіталу з села щорічно вимивається понад 60 млрд. грн., що не дозволяє здійснювати техніко-технологічне переоснащення сільського господарства, гідно оплачувати працю людей, відбудувати соціальну сферу села. Сільське господарство і нині залишається переважно збитковим, а обсяги державної підтримки вкрай недостатні для покриття відтоку капіталу з села [6, с.23].

Так, у 2009 році обсяг бюджетної підтримки сільськогосподарських підприємств становив лише 6,1% від обсягу виробленої валової сільськогосподарської продукції, що нижче у 9 разів у порівнянні з 1990 роком (рівень тотальних державних субвенцій в США становить 27%, країнах ЄС - 45%, Японії – 63%).

Після реформування КСП досягнуті деякі зрушення: упродовж 2002–2008 роках децю нарощувалась бюджетна підтримка, збільшилися обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в основному до розмірів, що забезпечують потреби населення країни по більшості продуктів харчування на рівні мінімальних норм споживання, зросли обсяги сільськогосподарського експорту в основному за рахунок продукції зернових та олійних культур [3, с.145].

Разом з тим ресурсний потенціал агропродовольчого комплексу, в основі якого високопродуктивні землі сільськогосподарського призначення та сприятливі агрокліматичні умови, далеко не вичерпаний.

Забезпечити більш повне використання існуючого потенціалу можливо за умови продовження і поглиблення аграрних реформ, спрямованих на формування ефективно – технологічної, цінової, податкової, бюджетної, фінансово – кредитної та страхової політики держави, раціональне поєднання галузевої і територіально-самоврядної систем управління комплексним розвитком сільського господарства і сільських територій [1, с. 17].

Отже, основною метою реформування агропродовольчого комплексу як складової економіки України є перетворення його на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому і зовнішньому ринках сектор економіки держави та міцну економічну основу соціально – економічного розвитку. Згідно з прийнятим Законом «Про Державний бюджет України на 2012 рік», на пряму підтримку сільського господарства буде витрачено лише 33% загального обсягу аграрного бюджету, що є одним із найнижчих показників за останні роки.

В докризових 2007 і 2008 рр. на пряму підтримку аграріїв витрачалося відповідно 63% і 57% аграрного бюджету. Якщо ж порівнювати в грошовому еквіваленті, то в 2012 році обсяг витрат на безпосередню підтримку сільськогосподарських виробників запланований удвічі менший, ніж у 2008 році, і на 31% менший, ніж у 2011-му [6, с.34].

Слід зазначити що в комплексі прямої державної підтримки аграрного сектору можна виокремити три ключові напрями: фінансова допомога заходам (яким саме, не вказано) в агропромисловому комплексі — 0,83 млрд. грн.; державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і догляд за ними — 1,08 млрд. грн.; державна підтримка галузі тваринництва — 0,73 млрд. грн. Останні два на відміну від першого фінансуватимуться зі спеціального фонду, який немає законодавчо закріпленої концепції, загальної стратегії та бачення

ролі аграрної політики в розвитку сільського господарства України. Остання спроба визначити цілі аграрної політики була зроблена в проекті закону України «Про головні засади державної аграрної політики в Україні» (червень 2004р.)

Деяко інший погляд на державну підтримку сільськогосподарських підприємств мають члени німецької консультативної групи з економічних реформ при уряді України, одним із членів яких є Сергій Зоря, науковий співробітник Інституту аграрної економіки Геттінгенського Університету, Німеччини.

С. Зоря вважає, що субсидії можуть як стимулювати, так і перешкоджати розвитку сільського господарства. Жоден уряд в світі не має достатньо ресурсів, щоб повністю задовольнити потреби аграрних виробників і жителів села. Для стимулювання аграрного розвитку державна підтримка повинна зміститися в бік підтримки зростання продуктивності, підвищення продовольчої безпеки на рівні домогосподарств і стабілізації ринку [8, с.115].

Ми вважаємо, що державна підтримка сільського господарства є дійсно вкрай низькою, якщо порівнювати розмір субсидії на 1 га с/г угідь. Порівнюючи Україну зі США та іншими країнами ЄС, ми порівнюємо країни з непорівняними доходами та купівельною спроможністю. ВВП на душу населення в Україні складає 4% ВВП на душу населення в США та країнах ЄС. У 2004р. ВВП лише одного німецького міста Гамбурга був вищим, ніж ВВП усієї України. При цьому залишається фактом, що Україна витрачає 1,51% свого ВВП на субсидії аграрного сектора (табл. 1), тоді як США на субсидування фермерів втрачає 0,73% ВВП країни, ЄС-0,65%, Канади - 0,51% та Австралії - 0,31%. Крім того, досліджуючи податкові привілеї, німецька консультативна група при КМ України вважає, що протягом 2005-2010 років обсяг таких пільг становили 3 млрд. грн. щороку, тобто 12 млрд. грн. за цей період. Податкові пільги заміщають нестачу бюджетних фондів аграрного сектора. Так у 2010 р. обсяги пільг досягли 70% прямих субсидій з бюджету.

Таблиця 1

Податкові пільги сільському господарству України (млн. грн. 2007-2010р.)

Показник	Рік			
	2007	2008	2009	2010
Доходи від фіксованого аграрного податку	1560	1389	1562	1565
Звільнення від сплати ПДВ з продажу аграрної продукції	1220	1461	1465	1248
Повернення ПДВ виробникам м'яса та молока	538	678	345	420
Усього	3318	3528	3372	3233

Підтримка сільського господарства в Україні відбувається за рахунок прямих бюджетних дотацій, додаткових пільг, високих імпорتنих мит, квот, заставних цін та адміністрування цін на засоби виробництва перед посівною і збирання урожаю. Поки що ефективність державної підтримки залишається незадовільною. Останніми роками ми бачимо зростання обсягів валового виробництва, та навіть зарплати працівників сільського господарства. Але на фоні зростання виробництва спостерігається падіння продуктивності праці. У 2006 р. частка середньої зарплати в аграрному секторі становила 65% середньої зарплати в промисловості, то в 2010р. ця частка знизилась до 42% (табл. 2).

Таблиця 2

Бюджетні субсидії та показники аграрного сектора України 2002-2010р.

Показник	Рік								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Бюджетні трансфери млн. грн.	2,4	3,3	4,0	4,4	45,0	31,1	4,2	4,7	47,1
Валова аграрна продукція млн. грн.	51,1	65,2	65,3	64,5	83,9	82,3	76,8	66,8	87,2
Аграрний ВВП на одного зайнятого тис. грн.	3,8	6,0	6,5	7,2	78,0	6,7	6,2	7,5	79,2
Зарплата в аграрному секторі тис. грн. в рік	1,3	1,8	2,2	2,6	3,5	1,9	2,7	2,9	3,6
Зарплата в промисловості тис. грн. в рік	3,7	4,9	5,8	7,1	8,9	8,7	4,6	7,3	9,1
Відношення зарплати на селі до середньої в промисловості	0,36	0,36	0,38	0,37	0,40	0,39	0,41	0,38	0,42

Рисунок 1 графічно показує контраст між поліпшенням абсолютних показників та зниженням реальних доходів аграрних виробників.

Рис. 1. Абсолютні та відносні показники роботи аграрних підприємств в Україні

Така кореляція між високим рівнем підтримки та низькими доходами є типовою для сільського господарства. Тому, коли держава бажає надати субсидії аграрним виробникам для досягнення паритету доходів, потрібно обґрунтовано вибрати відповідні механізми підтримки.

Висновки з даного дослідження. Реформування регуляторної політики у сільському господарстві України є складовою реформування державної системи загалом. Тому воно має базуватися на таких загальних принципах, як доцільність, адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність, прозорість і врахування громадської думки. У новому ринковому середовищі держава має стати координатором, що розробляє та забезпечує виконання правил, за якими працюють на ринковій арені. Міністерство аграрної політики та продовольства повинно розробити стратегію аграрного розвитку та бачення ролі аграрних субсидій. Доцільно розглянути питання про перехід до надання прямих субсидій, відокремлених від виробництва.

Література

1. Аграрная политика: учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по агр. спец. / [Зинченко А.П., Назаренко В.И., Шайкин В.В. и др.]; под ред. А.П. Зинченко. – М. : Колос, 2004. – 304 с.
2. Бабашкина А. М. Государственное регулирование национальной экономики / А.М. Бабашкина. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 480 с.
3. Буздалов И.Н. Проблемы обеспечения устойчивого развития агропродовольственной системы / И.Н. Буздалов // Общество и экономика. – 2006. – № 6. – С. 139–151.
4. Вергун М.Г. Державне управління та державне регулювання економіки : навчальний посібник / М.Г. Вергун, П.В. Маслак. – Житомир : Рута, 2009 – 147 с..
5. Гатаулин А.М. О системном подходе к оценке экономической эффективности в АПК / А.М. Гатаулин // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2006. – № 8. – С. 8–11.
6. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва : автореф. дис. на здобуття вчен. ступеня докт. екон. Наук : спец. 08.00.03 – Економіка та управління національним господарством / А.Д. Діброва. – Київ, 2008. – 40 с.
7. Дмитриченко Л.И. Государственное регулирование экономики: методология и теория / Л.И. Дмитриченко. – Донецк : УкрНТЭК, 2001. – 330 с.
8. Зоря С.І. Зміна фокуса аграрної політики та розвитку села в Україні: висновки та перспективи для руху вперед / С.І. Зоря. – К. : КНЕУ, 2005.
9. Макаренко А.П. Аграрна політика в умовах розвитку ринкових відносин / А.П. Макаренко // Економіка і держава. – 2006. – № 4. – С. 39–41.
10. Мезозекономика переходного периода: рынки, отрасли, предприятия; [под ред. Г.Б.Клейнера]. – М. : Наука, 2001. – 515 с.
11. Могильний О. Критерії ефективності державного регулювання аграрного сектора економіки / О. Могильний // Економіка України. – 2003. – № 2. – С. 65–69.
12. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери / О.М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.
13. Ушвицкий Л.И. Эффективность аграрного производства в переходной экономике / Л.И. Ушвицкий // Ежегодник. – Вып. 1. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2001. – С. 571–572.